

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ • ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ — ЗАСНОВАНИЙ У БЕРЕЗНІ 1989 р.

ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 1 • 2010

З М І С Т

CONTENTS

Статті

- КОРОХІНА А.В. Деякі проблеми вивчення генези та розвитку бондарихинської культури
- КРАВЧЕНКО Е.А. Хронологія молодшого дотаврського періоду кизил-кобинської культури
- ГОРБАНЕНКО С.А., КОЛОДА В.В. Сільське господарство мешканців поселення Верхній Салтів
- ДОЛЖЕНКО Ю.В. Населення Чернігова і округи за доби середньовіччя (антропологічний аспект)

- 3 KOROKHINA A.V. Some Problems of Study of Genesis and Development of Bondarykhynska culture
- 11 KRAVCHENKO E.A. Chronology of a Younger Pre-Taurian Period of Kyzyl-Koba Culture
- 27 HORBANENKO S.A., KOLODA V.V. Agriculture of habitants of the Verkhniy Saltiv settlement
- 42 DOLZHENKO YU.V. The population of Chernihiv and its Suburbs in Mediaeval Epoch (anthropological aspect)

Публікації археологічного матеріалу

- КОЗАК О.Д., КОЗАК Д.Н. Поховання бронзового віку з Хрінників на Рівненщині (археологія і антропологія)
- ГОШКО Т.Ю. Результати дослідження металевого інвентаря із поховання біля с. Хрінники
- ПОЗІХОВСЬКИЙ О.Л. Бурштинові амулети з Острожчини

Publications of Archaeological Materials

- 50 KOZAK O.D., KOZAK D.N. Bronze Age Burials from Khrinnyky of Rivne Region (Archaeology and Anthropology)
- 63 HOSHKO T.YU. The Results of the Research of Metal Inventory from a Burials 2 Near Khrinnyky Village
- 66 POZIKHOVSKYJ O.L. Amber Amulets from Ostroh Region

- КАРАВАЙКО Д.В. Поховання юхнівської культури на Чернігівщині 68 KARAVAIKO D.V. Yukhnivska Culture Burial in Chernihiv Region
- ОКАТЕНКО В.М., БУЙНОВ Ю.В. Курган з похованнями скіфського типу біля Старого Мерчика 78 OKATENKO V.M. BUYNOV YU.V. A Mound with a Scythian Type Burials Near Staryi Merchyk

Київські старожитності

Antiquities of Kyiv

- ОНОГДА О.В., БАЛАКІН С.А. Про одну групу київської пізньосередньовічної кераміки 91 ONOHDA O.V., BALAKIN S.A. About one Group of the Kyiv Late Mediaeval Ceramics

До історії стародавнього виробництва

To the History of Ancient Crafts

- ГОРБЕНКО К.В., ГОШКО Т.Ю. Металеві вироби з поселення Дикий Сад 97 HORBENKO K.V., HOSHKO T.Yu. Metal Ware from Dykyi Sad Fortified Settlement of the Final Bronze Age
- ГОТУН І.А., СУХОНОС А.М., КАЗИМІР О.М. Майстерня з обробки бурштину на давньоруському селищі Ходосівка-Рославське 112 HOTUN I.A., SUKHONOS A.M., KAZYMIR O.M. Amber Workshop at Khodosivka-Roslavske, the Ancient Rus Period Settlement

Дискусії

Discussions

- ФЕДОСЕЕВ Н.Ф. О достоверности рунических надписей Причерноморья 127 FEDOSEYEV M.F. About Validity of Runic Inscriptions from the North Coast of the Black Sea

Рецензії

Book Review

- КОТЛЯР Н.Ф. Рец.: П.П.Толочко «Археология и древняя история (в защиту исторического марксизма)» 129 KOTLYAR N.F. Re.: P.P. Tolochko «Archaeology and Ancient History (In Defence of Historical Marxism)»
- КОЛ Ф. Рец.: David Anthony. The Horse, the Wheel and Language: How Bronze-Age Riders of the Eurasian Steppes Shaped the Modern World 132 KOL Ph. Re.: David Anthony. The Horse, the Wheel and Language: How Bronze-Age Riders of the Eurasian Steppes Shaped the Modern World

Хроніка

News Review

- Анатолію Миколайовичу Кірпічникову — 80! 135 Anatoliy Mykolayovych Kirpichnykov is 80!
- До 70-річчя Вадима Сергійовича Бочкарьова 137 To the 70th Anniversary of Vadym Serhiyovych Bochkaryov
- Вітаємо з ювілеєм Євгенія Миколайовича Носова 140 Congratulations on the Anniversary of Yevheniy Mykolayovych Nosov
- До 60-ти річчя Олега Петровича Журавльова 142 To the 60th Anniversary of Oleh Petrovych Zhuravlyov
- Памяти Александра Александровича Формозова 143 To the Memory of Olexandr Olexxandrovych Formozov
- Наші автори 148 Our Authors**
- Список скорочень 149 Abbreviations**
- Пам'ятка автора 150 List of Instruction for Authors**

Здано до набору 11.01.2010. Підписано до друку 05.03.2010. Формат 60×84/8. Папір офсетний. Гарн. Ньютон. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 17,44. Обл.-вид. арк. 18,15. Наклад 565 прим. Зам. 2636.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано Видавничим домом «Академперіодика» НАН України, 01004 Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001

разово його вагомий голос звучав на захист різноманітних пам'яток минулого. І сьогодні до рішучих виступів (разом з іншими найкращими представниками наукової та творчої інтелігенції) вченого проти будівництва величезного монстра Газпрому, який назавжди може знищити історичний ландшафт Санкт-Петербурга, перш за все, ансамбль Смольного та рештки фортеці Ніеншанцу, змушена прислухатися влада. Вчений очолює і такий масштабний проект як серійне видання «Культурна спадщина Російської держави», в якому беруть участь закордонні вчені, політики, дипломати, письменники, діячі культури і церкви.

З перших своїх кроків у археології до цього дня Анатолій Миколайович підтримує найтісніші наукові та дружні стосунки з українськими археологами. Знову ж важко перелічити всіх його друзів-колег (на жаль, більшість із них вже пішли з життя) та молодших науковців, кому він вимогливо, але доброзичливо опонував на захисті кандидатських та докторських дисертацій, просто доброю порадою чи реальною допомо-

гою. Чи не кожен рік ми зустрічаємося на міжнародних конференціях в Росії, Україні і в інших країнах Європи. Тільки в останні роки вчений бував на форумах у Чернігові—Шестовиці, Іскоростені, двічі в Переяславі-Хмельницькому. Ювілейного року він встиг відвідати розкопки Десятинної церкви та Західного палацу X ст., зійти на дно рову найдавнішого Київського городища. Як завжди, надав влучні поради та консультації на фестивалі бойових мистецтв під Києвом, де здійснюється сміливий проект натурної реконструкції «міста Володимира» давнього Києва.

Дорогий Анатолію Миколайовичу! Своє 80-річчя Ви зустрічаєте у чудовій творчій формі. Українські археологи зичать Вам найміцнішого здоров'я, подальших експедиційних здобутків та наукових звершень, втілення всіх творчих задумів, талановитих учнів, радощів з рідними, колегами, друзями. Ми сподіваємося на нові й нові зустрічі в Україні, Санкт-Петербурзі та Старій Ладозі чи у будь-яких куточках нашої земної кулі.

НА 70-РІЧЧЯ ВАДИМА СЕРГІЙОВИЧА БОЧКАРЬОВА

Українські археологи щиро вітають з поважним ювілеєм знаного російського археолога, блискучого дослідника старожитностей Причорномор'я доби бронзи Вадима Сергійовича Бочкарьова! Ювіляр народився 26 вересня 1939 р. у м. Новочеркаськ Ростовської обл. Упродовж 1953—1957 рр. Вадим проживав з родиною в Києві, де закінчив середню школу №70 та збагатився знанням української мови. З атестатом зрілості юнак вступив на історико-філологічний факультет Ростовського державного університету, який успішно закінчив 1962 року.

Долю хитроокого студента визначила участь у польових дослідженнях Кобяковської експедиції Ленінградського відділення ІА АН СРСР (1958—1963 рр.). Колоритна С.І. Капошина зі-

брала на Кобяковому городищі чи не половину співробітників ЛВІА. Через експедицію пройшли Е.С. Шарафутдінова, Л.С. Клейн, О.В. Гадло, А.П. Манцевич, Т.Д. Белановська та багато інших. В авторитарного керівника помітне занепокоєння викликала попервах студентська «команда ростовських хуліганів»: В. Бочкарьов, С. Братченко, О. Демченко, В. Кияшко, В. Косяненко, В. Максименко, В. Фльоров, М. Чередниченко. Та вони довели відданість археології не лише зацікавленою працею на городищі, а й усім своїм життям. Розкопки археологічних пам'яток Нижньої Донщини зумовили сталий інтерес В. Бочкарьова до бронзового віку півдня Східної Європи загалом. Ще студентом він влаштувався до штату Ростовського краєзнавчого музею та брав участь у створенні експозиції щойно організованого музею-заповідника «Танайс» (1961—1962 рр.). Працювати доводилось

узимку, у недобудованих приміщеннях та під керівництвом вимогливого директора нового музею С. Братченка, якому шойно виповнилося 25 років. А на травневі свята, відірвавшись від музейної рутини, друзі відкрили багат шарове Левенцівське поселення та фортецю доби рідної їм обом бронзи. Музей «Танаїс» вони теж відкрили у серпні 1962 р. (Кияшко В.Я. Полвека археологии и кое-что еще ... — Азов, 2007).

З дипломом В. Бочкарьова розподілили на кафедру історії СРСР Ростовського університету, але того ж таки року він вступив до аспірантури при кафедрі археології Ленінградського університету і назавжди переїхав до міста на Неві. Молодому науковцю надзвичайно поталанило з учителями. Його науковим керівником став М.І. Артамонов, який вдало визначив тему дисертації, пов'язану з металовиробництвом Причорномор'я доби пізньої бронзи. Цілком схвалив тему і підтримав аспіранта унікальним запасом знань О.О. Іессен. Уже тоді В. Бочкарьов зацікавився теоретичними питаннями археології. Відтак, «метал» і «теорія», за власним визнанням Вадима Сергійовича, стали пріоритетними напрямками його наукових студій.

Від 1968 р. наукова діяльність В.С. Бочкарьова нерозривно пов'язана з ЛВІА АН СРСР (нині ІМК РАН). З часом (1981 р.) він почав та продовжує донині викладати на кафедрі археології Ленінградського (Санкт-Петербурзького) університету. Його майстерні й змістовні лекції з загальних курсів «Енеоліт і бронзовий вік», «Археологічні джерела», а також спецкурси та

семінари сприяли становленню кількох генерацій археологів.

Особливе місце в наукових пошуках ювіляра займає Україна. Вже 1963 р. він працював на розкопках курганів у складі Нікопольської експедиції ІА АН УРСР під орудою О.І. Тереножкіна. Олексій Іванович, як блискучий знавець причорноморських бронз, став неоціненним порадиником для молодого дослідника доісторичного металу. Теплі й дружні стосунки науковців, попри різницю у віці, тривали до останніх днів Олексія Івановича.

Далі, 1970 р., В.С. Бочкарьова відрядили з ЛВІА на посаду заступника керівника Інгульської новобудовної експедиції ІА АН УРСР. Зрозуміло, що таке призначення не могло статися без клопотання самого керівника тієї великої експедиції О.Г. Шапошникової та щирої зацікавленості, власне, Вадима Сергійовича. Чотири польові сезони на Миколаївщині (1970—1973) позначені визначними відкриттями. Серед них численні комплекси доби ранньої бронзи з антропоморфними стелами; виділення популярної нині інгульської катакомбної культури; розкопки незвичних тоді поховань у підбоях бабинської культури. Ці напрацювання та ідея методу порівняльної стратиграфії були викладені й обґрунтовані у відомій колективній праці (Шапошникова О.Г., Бочкарев В.С., Шарафутдинова И.Н. О памятниках эпохи меди — ранней бронзы в бассейне р. Ингула. — Древности Поингуля. — К., 1977).

У роки тотального меліораційного буму непересічний організаційний талант ювіляра було нарешті помічено й спрямовано на польові звитяги. В.С. Бочкарьову доручили організацію та керівництво Кубанською новобудовною експедицією. У 1978—1991 рр. він проводив широкі дослідження могил у степовій та передгірській зонах Північного Кавказу. Серед найвизначніших результатів Кубанської експедиції — дослідження Новосвободненського могильника майкопської культури і виділення найдавніших комплексів катакомбної спільноти та одного з найпізніших її варіантів, батуринського. Саме на матеріалах розкопок цієї експедиції вдалося блискуче реалізувати метод порівняльної стратиграфії, напрацьований раніше в Україні. За його допомогою вибудовано хронологічну колонку прикубанських курганних культур доби ранньої—середньої бронзи. Цікаві матеріали було отримано за результатами розкопок поселень доби фінальної бронзи в Адигеї. Вагомі здобутки досліджень Кубанської

експедиції видано окремою збіркою (Древние культуры Прикубанья. — Л., 1991).

Чільне місце у творчому доробку В.С. Бочкарьова посідають праці, присвячені проблемам хронології, відомі не так за публікаціями, як за надзвичайно ефективними й інформативно насиченими доповідями на конференціях. У розв'язанні проблем хронології він активно задіює металеві вироби, зокрема, кінську вузду (псалії), а також близькі його серцю ще з часів роботи над дипломом паскові пряжки. Не можна не відзначити результативну співпрацю ювіляра у творчих колективах. Вже 20 років практично кожен археолог пострадянського простору користується довідником «Классификация в археологии. Терминологический словарь-справочник» / Под ред. В.С. Бочкарева. — М., 1990. Настільними книгами для дослідників доби пізньої бронзи стали праці за його участю: Vočkarev V.S., Leskov A.M. Jung- und spätbronzezeitliche Gußformen in Nördlichen Schwarzmeergebeit. — Prähistorische Bronzefunde. — München, 1980, Abt. 19, Bd. 1; Дергачев В.А., Бочкарев В.С. Металлические серпы поздней бронзы Восточной Европы. — Кишинев, 2002.

Упродовж останніх десятиліть новим напрямом наукових студій В.С. Бочкарьова виступають проблеми генези археологічних культур. Саме він збагатив дослідницький термінологічний апарат археологів такими поняттями як «блок культур», «центр» та «осередок культурогенези» тощо. Ці наробки науковець використав в обґрунтуванні концепції волзько-уральського та карпатсько-дунайського осередків культурогенези пізнього бронзового віку.

Не можна обійти увагою практичний внесок В.С. Бочкарьова у делікатну справу повернення культурної спадщини в Україну. Працюючи 1991 р. в фондах Берлінського музею праїсто-

рії та ранньої історії, він виявив окремі депаспортизовані артефакти з відомих скарбів бронзових речей, вивезених до Німеччини під час Другої світової війни з Херсонського музею: Бериславського, Дрімайлівського, Новогригорівського, Рибаківського, Щетківського, та низку випадкових знахідок. Цю інформацію з малюнками та інвентарними номерами речей ювіляр передав до ІА НАНУ, а звідси — до Комісії з повернення культурних цінностей. Після виконання відповідної формальності ідентифіковані речі було повернено Херсонському історико-археологічному музею.

Сентимент до України проявляється в ювіляра у невичерпній увазі і до чергової нової знахідки звідси, і до кожного нашого археолога, що приїздить до Санкт-Петербурга. Двері його гостинної квартири завжди відкриті для колег, так само, як і багатющий домашній архів та бібліотека. Понад те, знання нашої мови дозволяє Вадимові Сергійовичу виступати читачем, перекладачем та інтерпретатором українських текстів для петербурзьких колег. Тут у Києві проживає найближчий друг ювіляра — С.Н. Братченко. У чорний 1986 рік, ігноруючи застереження щодо небезпеки навіть тимчасового перебування в радіоактивному Києві, Вадим приїхав сюди привітати приятеля Славу з 50-річчям.

Колись В.С. Бочкарьов видав на сторінках «Археології» вельми дискусійну статтю «Кіммерійські казани». Як людина відповідальна, нещодавно він привіз на ювілейні Бібіковські читання доповідь з новим баченням проблеми цих загадкових клепанних казанів. Слухачам було обіцяно, що з цією темою ювіляр і повернеться на сторінки нашого журналу. Тож зичимо Вадимові Сергійовичу здоров'я! Маємо тверду надію на продовження плідної співпраці й надалі.

Р.О. ЛИТВИНЕНКО, В.В. ОТРОЩЕНКО

НАШІ АВТОРИ

БАЛАКІН Сергій Анатолійович — завідувач відділу археології Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника

БУЙНОВ Юрій Володимирович — кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу науково-технічної інформації Інституту археології НАН України

ГОРБЕНКО Кирило Володимирович — директор Науково-дослідний центр «Лукомор'є» Охорони-археологічної служби України Інституту археології НАН України

ГОТУН Ігор Анатолійович — молодший науковий співробітник відділу давньоруської і середньовічної археології Інституту археології НАН України

ГОШКО Тетяна Юріївна — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу Інституту археології НАН України

ДОЛЖЕНКО Юрій Володимирович — аспірант відділу біоархеології Інституту археології НАН України

КАЗИМІР Олександр Миколайович — молодший науковий співробітник відділу давньоруської археології Інституту археології НАН України

КАРАВАЙКО Дмитро Володимирович — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України

КОЗАК Денис Никодимович — доктор історичних наук, заступник директора Інституту археології НАН України, завідувач відділу ранньослов'янської археології

КОЗАК Олександра Денисівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України

КОЛОДА Володимир Васильович — кандидат історичних наук, завідувач науково-дослідної археологічної лабораторії, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

КОРОХІНА Анастасія Вікторівна — аспірант відділу енеоліту — доби бронзи Інституту археології НАН України

КОТЛЯР Микола Федорович — член-кореспондент НАН України, завідувач сектору історії Київської Русі Інституту історії НАН України

КРАВЧЕНКО Евеліна Антонівна — кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу археології ранньої залізної доби Інституту археології НАН України

ОКАТЕНКО Віталій Миколайович — аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ОНОГДА Олена Вікторівна — лаборант першої категорії відділу археології Києва Інституту археології НАН України

ПОЗІХОВСЬКИЙ Олександр Леонтійович — завідувач відділу Державного історико-культурного заповідника, м. Острог

СТОЛЯР Абрам Давидович — доктор історичних наук, професор Санкт-Петербурзького університету

СУХОНОС Андрій Михайлович — лаборант Північної експедиції Інституту археології НАН України

ФЕДОСЄЄВ Микола Федорович — старший науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини, Керченського історико-культурного заповідника

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АВУ	—	Археологічні відкриття в Україні
АДУ	—	Археологічні дослідження в Україні
АИУ	—	Археологические исследования на Украине
АЛЛУ	—	Археологічний літопис Лівобережної України
АО	—	Археологические открытия
АП УРСР	—	Археологічні пам'ятки
АСГЭ	—	Археологический сборник Государственного Эрмитажа
ВАН	—	Вестник Академии наук СССР
ВДИ	—	Вестник древней истории
ВХУ	—	Вісник Харківського національного університету
ДБ	—	Древности Боспора
ЖМНП	—	Журнал Министерства Народного Просвещения
ЗГО СССР	—	Записки Географического Общества СССР
ИА РАН	—	Институт археологии Российской академии наук
ИАДК	—	История и археология Древнего Крыма
ИЗ	—	Исторические записки
КПЛ	—	Киево-Печерська лавра
КСИА	—	Краткие сообщения Института археологии
МАИЭТ	—	Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии
МАР	—	Материалы по археологии России
МИА	—	Материалы и исследования по археологии
НА НЗХТ	—	Науковий архів Національного заповідника «Херсонес Таврійський»
РА	—	Российская археология
СА	—	Советская археология
САИ	—	Свод археологических источников
СЭ	—	Советская этнография
Труды ГИМ	—	Труды государственного исторического музея
УІЖ	—	Український історичний журнал
ХНПУ	—	Харківський національний педагогічний університет
NASU	—	National Academy of Sciences of Ukraine